

Ἡ χρήση τοῦ ὄρκου στό δημόσιο καί ἰδιωτικό βίο τῶν Βυζαντινῶν ἦταν, ὅπως εἶναι γνωστό, εὐρύτατη. Στίς ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτικοῦ βίου ὁ ὄρκος μαρτυρεῖται εἴτε μέ τή μορφή ὁμολογίας πίστεως πού ἔδιναν πρός τόν αὐτοκράτορα οἱ κρατικοί λειτουργοί, οἱ ὑπήκοοι, ὁ πατριάρχης καί οἱ ἀρχιερεῖς εἴτε, πάλι, μέ τή μορφή ἐνόρκων ἐγγυήσεων πού παρεῖχε ὁ ἴδιος ὁ Βυζαντινός αὐτοκράτορας πρός τούς ὑπηκόους, τά μέλη τῆς οἰκογένειάς του καί τήν ἐκκλησία. Στόν τομέα τῆς δικαιοσύνης δικαστές, διάδικοι καί συνήγοροι τῶν διαδίκων ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ὀρκοδοτοῦν, ἐνῶ στή σφαῖρα τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἡ παρουσία τοῦ ὄρκου στή σύνταξη συμβάσεων ἦταν συχνότατη¹.

Στό διεθνές ἐπίπεδο, στίς σχέσεις δηλ. τοῦ Βυζαντίου μέ τίς ξένες δυνάμεις, ἐπαρκῆς ἐγγύηση γιά τά ξένα κράτη ἀποτελοῦσε ὡς τόν 13ο αἰῶνα ἡ παροχή καί μόνο τοῦ χρυσοβούλλου λόγου. Ἐξαιρετικά διαφωτιστικό γιά τή σημασία τοῦ αὐτοκρατορικοῦ λόγου καί ὄρκου ὡς πιστωτικοῦ τῆς συμφωνίας εἶναι τό χρυσόβουλλο τοῦ 1074 πού παραχωρήθηκε ἀπό τό Μι-

χαήλ Ζ' Δούκα πρός τό Νορμανδό Ρομπέρτο Γισκάρδο: *ἔχεις οὖν, λέγει ὁ αὐτοκράτορας στό Νορμανδό ἡγεμόνα, καί τήν ἀπό τοῦ λόγου καί τήν ἀπό τοῦ ὄρκου βεβαίωσιν ... δεσμός γάρ πρῶτος ἀρραγέστατος ἡ βασιλείος τῆς συμφωνίας φωνή ... δεύτερος αὐθις δεσμός ὁ ἐπί τῶν λόγων ὄρκος, τόν θεόν ἐπιμαρτυρούμενος καί τήν ἐκεῖθεν ἀμετάτρεπτον τελειότητα ...*². Ἀπό τό 1261, ὅμως, μετὰ τή

---

1. Γιά τή διάδοση τοῦ ὄρκου στό Βυζάντιο βλ. γενικά ἀπό τήν πλούσια βιβλιογραφία: Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, *Le serment de fidelité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle*, «Revue des Études Byzantines» 9 (1951), σελ. 106-142 (=Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'empire Byzantin, London, Variorum Reprints, 1973, ἀρ. VI), ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καί στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, ἐν Ἀθήναις 1956, σελ. 41 κέ., R. GUILLAND, *Le droit divin à Byzance*, «Études Byzantines», Paris 1959, σελ. 211 κέ., Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ, *Le serment de l'impératrice Eudocie* (1067). Un épisode de l'histoire dynastique de Byzance, «Revue des Études Byzantines» 21 (1963), σελ. 101-128 (=Documents et études sur les institutions de Byzance, VIIe-XVe s., London, Variorum Reprints, 1976, ἀρ. III), ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, Συμβολή εἰς τήν ἔρευναν τῶν ὑπό τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων παρεχομένων ἐνόρκων ἐγγυήσεων, «Ἐπετηρίς Κέντρου Ἐρεύνης Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας» 12 (1965), ἐκδ. 1968, σελ. 130-167, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ ἀντιβασιλεία εἰς τό Βυζάντιον, «Σύμμεικτα» 2 (1970), σελ. 76 κέ.

2. Michaelis Pselli scripta minora, ἐκδ. E. KURTZ- F. DREXL, τόμ. 1, Milano 1936, σελ. 329-334· βλ. σχολιασμό: HÉLÈNE BIBICOU, Une page d'histoire diplomatique de Byzance au XIe siècle: Michel VII Doucas, Robert Guiscard et la pension des dignitaires, «Byzantion» 29-30 (1959-1960), σελ. 43-75. Βλ. ἐπίσης P. GAUTIER, Lettre au Sultan Malik-Shah rédigée par Michel Psellos, «Revue des Études Byzantines» 35 (1977), σελ. 76.

συνθήκη του Νυμφαίου μεταξύ του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου και της Γένοβας, τό Βυζάντιο προστά στή σκληρή πολιτική πραγματικότητα αναγκάζεται νά μεταβάλλει τίς ἀντιλήψεις του ὡς πρός τήν ἀξίωση τῆς παγκόσμιας κυριαρχίας. Ὁ Βυζαντινός αὐτοκράτορας δέν παρέχει πιά προνόμια μονομερῶς γιά νά ἐπιδείξει βασιλική εὐνοία, ἀλλά ὡς ἀρχηγός κράτους συναλλάσσεται ἰσότιμα μέ τά ἄλλα κράτη. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ εἶχε ἄμεσες συνέπειες στήν πρακτικὴ τῆς κατάρτισης τῶν διεθνῶν συμβάσεων. Τό ἔγγραφο τῆς συνθήκης ἀπομακρύνεται ἀπό τόν τύπο τοῦ χρυσοβούλλου λόγου, αὐτοχαρακτηρίζεται μεταξύ ἄλλων ὡς *privilegium sacramentatum, instrumentum sacramentale, ὀρκωμοτικόν χρυσοβούλλον ἢ ὀρκωμοτικόν* καί ἡ λατινικὴ του μετάφραση δέν γράφεται πιά κάτω ἀπὸ τό ἑλληνικὸ κείμενο, ἀλλά πλάι σ' αὐτὸ τέλος, ἡ συμφωνία ἐπισφραγίζεται μέ τὴν παροχὴ ὄρκου ἀπὸ τόν αὐτοκράτορα καί τόν ἀρχηγό τῆς ξένης δύναμης³.

Στὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ ἐξετάζεται μέ βάση τίς μαρτυρίες τῶν βενετοβυζαντινῶν συνθηκῶν τῆς παλαιολογείου περιόδου ἢ ἔννοια τῶν ὄρκων, οἱ ὅποιοι δέσμευαν τόν ἐκπρόσωπο καί τοὺς ὑπηκόους τῆς Βενετίας ἀπέναντι στὸν αὐτοκράτορα, καί ἡ σημασία τους στήν ἐξέλιξη τῶν σχέσεων μεταξύ Βυζαντίου καί Γαληνοτάτης Δημοκρατίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου.

Μὲ ἐξαιρέση τὴν πρώτη συνθήκη πού συνῆψαν οἱ Βυζαντινοὶ μέ τοὺς Βενετούς μετὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τὸ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο, ὅπου ὁ αὐτοκράτορας, ἐπισφραγίζοντας τὴ σύμβαση, παρέχει ὄρκο ὑπὸ αἴρεση (*ἢ δέ γε βασιλεία μου οὕτως ὁμνυεὶ φυλάξαι ταῦτα πάντα, εἰάν καὶ ὁ εὐγενέστατος δούξ Βενετίας καὶ τό κουμούνιον ταύτης καὶ ἡ μικρὰ καὶ μεγάλη βουλὴ στέρξωσι καὶ φυλάξωσι ταῦτα ... ἀπαράθραυστα*)⁴, στίς μεταγενέστερες χρονολογικὰ συνθηκὲς ἢ δόση τοῦ ὄρκου ὡς συστατικὸ στοιχεῖο τῆς συνθήκης μνημονεύεται τυποποιημένη καί ἀπὸ τὰ δύο συμβαλλόμενα μέρη. Ὁ αὐτοκράτορας ὀρκίζεται *εἰς τὰ ἅγια τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλια καὶ εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρόν κατὰ τὴν Γραικῶν συνθήειαν*⁵ καί ὁ πρέσβυς τῆς Βενετίας *ὁμοίως εἰς τὰ ἅγια τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλια καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ τοιούτου δουκὸς καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς κοινότητος τοῦ κομμουνίου τῆς Βενετίας*⁶. Γιά τὴν ἐπικύρωση τῆς συνθήκης ὁ ἀμοιβαῖος αὐτὸς ὄρκος ἦταν ἀπαραίτητος. Ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τῆς συνθήκης τοῦ 1418, ἡ ὁποία, ἐνῶ εἶχε συνομολογηθεῖ καὶ συνταχθεῖ τὸν Ὀκτώβριο, ὅμως διὰ τὴν ἐμποδισμὸν τῆς ἀσθενείας τοῦ ... βασιλέως ...

3. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σελ. 160-163, I. E. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Βυζαντινὴ διπλωματική. Α΄ Αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα, β΄ ἑλλ. ἔκδ., Θεσσαλονικὴ 1972, σελ. 208-215.

4. Συνθήκη τοῦ 1265 μεταξύ τοῦ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου καί τοῦ δόγη τῆς Βενετίας Raynerio Geno: FR. MIKLOSICH- I. MÜLLER, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, τόμ. 3, Βιέννη 1865, σελ. 84, G.L. FR. TAFEL- G.M. THOMAS, Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig, τόμ. 3, Wien 1857 (φωτοτυπ. ἔκδ. Amsterdam 1964), σελ. 89· πρβλ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σελ. 163 σημ. 121.

5. MIKLOSICH-MÜLLER, ὁ.π., σελ. 86, TAFEL-THOMAS, ὁ.π., σελ. 136-137.

6. MIKLOSICH-MÜLLER, ὁ.π., σελ. 96, 125, TAFEL-THOMAS, ὁ.π., σελ. 148-149.

ωμόσθη πέντε μήνες αργότερα, τό Μάρτιο τοῦ 1419⁷.

Ἡ δόση τοῦ ὄρκου ἀπό τήν πλευρά τῶν Βενετῶν ὡς ἐγγύηση γιά τήν τήρηση τῶν συμφωνιῶν ἐμφανίζεται στά κείμενα τῶν βενετοβυζαντινῶν συνθηκῶν τόσο μεταξύ τῶν ὄρων πού ἀναφέρονται σέ σύμφωνα ἀμυντικῆς ἢ ἐπιθετικῆς συμμαχίας ὅσο καί μεταξύ τῶν ὄρων πού ρυθμίζουν τίς ἐμπορικῆς καί οἰκονομικῆς σχέσεις τῶν δύο κρατῶν. Οἱ μνεῖες ὀρκοδοσίας πού σχετίζονται μέ τούς ὄρους τῶν ἀμυντικῶν ἢ ἐπιθετικῶν συμβάσεων εἶναι συγκεκριμένες. Οἱ Γενουάτες, οἱ κουρσάροι καί οἱ προσκυνητές τῶν Ἁγίων Τόπων, φορτωμένοι καθῶς ἦταν οἱ τελευταῖοι μέ μνημες ἀπό τίς τραυματικῆς ἐμπειρίες τῶν σταυροφορικῶν κινήματων, ἀνῆκαν στούς ἐξωτερικούς παράγοντες πού ἀπειλοῦσαν τήν ἀνορθωτική προσπάθεια τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας στή διάρκεια τῶν κρίσιμων δεκαετιῶν τοῦ τέλους τοῦ 13ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνα. Ἐπόμενο ἦταν, λοιπόν, στίς πρῶτες συνθήκες πού ἐγιναν μεταξύ Βυζαντινῶν καί Βενετῶν, μετά τήν ἀνακατάληψη τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας τό 1261, νά περιλαμβάνονται καί ὄροι πού ἀφοροῦσαν στούς δηλωμένους ἢ ἐνδεχόμενα μελλοντικούς ἐχθρούς τοῦ Βυζαντίου. Στήν ἀναγραφή τῶν ὄρων αὐτῶν ἰδιαίτερη θέση εἶχε ἡ ἔνορκη δέσμευση τοῦ δόγη. Ἐάν οἱ Γενουάτες, σημειώνεται στή συνθήκη τοῦ 1265, ἀρματώσουν κάτεργα μέ σκοπό νά ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῶν ἐδαφῶν τῆς βυζαντινῆς ἐπικράτειας, οἱ Βενετοί ὀφείλουν ν' ἀντιπαρατάξουν τό δικό τους στόλο. Τά δύο συμβαλλόμενα μέρη ἀναλαμβάνουν ἀπό μισά τά ἐξοδα τῆς μισθοδοσίας τῶν στρατευμάτων καί ὁ δόγης ὀρκίζεται ὅτι θά τηρήσει τή συμφωνία *ἄνευ τινός δόλου*⁸. Ἐάν, πάλι, κουρσάροι Βενετοί προκαλέσουν ζημιές στήν αὐτοκρατορία, ὁ βαίλος εἶναι ὑποχρεωμένος *ἐπάνω εἰς τόν ὄρκον του, καλῆ πίστει καί ὄρκω ἄνευ δόλου* νά τούς συλλάβει καί νά τούς τιμωρήσει. Ἐάν οἱ κουρσάροι εἶναι ἄλλου γένους, οἱ Βενετοί δεσμεύονται ἀπλῶς μέ τήν ὑποχρέωση νά μὴν τούς δέχονται στίς βενετοκρατούμενες ἐλληνικῆς περιοχές⁹. Ὅσο γιά τήν περίπτωση τῶν προσκυνητῶν τοῦ Παναγίου Τάφου, καθορίζεται ὅτι, ἐάν οἱ περεγρίνοι πού ζητοῦν νά διαπεραιωθοῦν μέ τά πλοῖα τῶν Βενετῶν στά βυζαντινά ἐδάφη εἶναι λίγοι (10 ὡς 20), ὁ δόγης δέν χρειάζεται νά ἀπαιτεῖ ὄρκο πῶς δέν θά ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῶν βυζαντινῶν χωρῶν· ἐάν, ὅμως, *ρῆγες ἢ πρίγκιπες ἢ κόντοι ἢ βαρούνιοι μετά φοσσάτου ζητήσουσι διαπερᾶσαι*, τότε ὁ δόγης πρέπει νά τούς ὑποχρεῶναι νά ὀρκίζονται πῶς δέν θά ζημιώσουν τή βασιλεία¹⁰. Εἶναι

7. MIKLOSICH-MÜLLER, δ.π., σελ. 163. Γιά τή διαδικασία τῆς ἐπικύρωσης τῆς συνθήκης καί τήν ἀνταλλαγῆ τῶν πρέσβων βλ. FR. DÖLGER, *Der Vertrag des Sultans Qala' un von Ägypten mit dem Kaiser Michael VIII Paleologos* (1281), «Byzantinische Diplomatie», *Ettal* 1956, σελ. 237-244. Βλ. γιά τή χρήση τοῦ ὄρκου στίς συνθήκες μεταξύ τῶν δυτικῶν κρατῶν F.-L. GANSHOF, *Le Moyen Age (Histoire des relations internationales)*, γ' ἔκδ., Paris 1964, σελ. 281.

8. MIKLOSICH-MÜLLER, δ.π., σελ. 79-80, TAFEL-THOMAS, δ.π., σελ. 82-83.

9. MIKLOSICH-MÜLLER, δ.π., σελ. 82, 93-94, TAFEL-THOMAS, δ.π., σελ. 86-87, 99.

10. MIKLOSICH-MÜLLER, δ.π., σελ. 77-78, TAFEL-THOMAS, δ.π., σελ. 79, 333· πρβλ. καί σελ. 446-447.

χαρακτηριστικό τό γεγονός ὅτι ἐνῶ, σύμφωνα μέ τίς συνθήκες μεταξύ Βυζαντινοῦ καί ναυτικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας πού χρονολογοῦνται πρὶν ἀπό τό 1204, ὑποχρεωμένοι νά ζητοῦν ὄρκο ἀπό ὄσους πῆγαιναν νά πολεμήσουν τοὺς ἄπιστους στά Ἱεροσόλυμα ἦταν οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν πλοίων πού τοὺς μετέφεραν¹¹, στίς συνθήκες τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 13ου αἰ. ἀρμόδιος γιά τήν ἀπαίτηση τοῦ ὄρκου ἦταν ὁ ἴδιος ὁ ἀρχηγός κράτους, δηλ. ὁ δόγης.

Ἡ παροχή ὄρκου δέν περιορίζεται στίς πιό πάνω περιπτώσεις, ἀλλά ἐπεκτείνεται στούς ὄρους τῶν συνθηκῶν πού ἀφοροῦν στίς ἐμπορικές συμφωνίες καί στή θέση τῶν Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στήν Κωνσταντινούπολη. Ἔτσι, οἱ Βενετοὶ ἔμποροι πού κυκλοφοροῦσαν στά λιμάνια τῆς αὐτοκρατορίας, χωρίς νά πληρώνουν φόρους, εἶχαν μία καί μόνη ὑποχρέωση: ὄφειλαν γιά τήν ἐξασφάλιση τῆς φορολογικῆς ἀτέλειας νά δηλώνουν τά ἐμπορεύματά τους στούς κομμερκίاريους, δίνοντας ὄρκο ὅτι οἱπραμάτειες ἦταν δικές τους καί ὅτι δέν ἀνήκαν σέ ἄλλους ξένους ἐμπόρους¹². Ὑπόχρεως σέ ὄρκοδοσία ἦταν, ἐπίσης, ὁ βάιλος στίς περιπτώσεις πού ἐκδικάζονταν ἀστικές μεικτές υποθέσεις. Ἐάν Βενετός ζημιῶνε Βυζαντινός, ὁ βάιλος ὄφειλε νά συλλάβει τόν ἔνοχο· ἐάν ὁ τελευταῖος ἐξαφανίζοταν, ὁ βάιλος ἀναλάμβανε μέ ἔνορκη ὑποχρέωση νά εἰδοποιήσει τίς βενετικές ἀρχές καί νά φροντίσει γιά τή σύλληψή του¹³. Ἐνορκη δέσμευση τοῦ βαβλου παρατηρεῖται καί στή διαδικασία τῆς πολιτογράφησης Βενετῶν ὑπηκόων. Σύμφωνα μέ τή συνθήκη τοῦ 1277, ὑπεύθυνος γιά τήν ἀναγνώριση τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητας σέ Βυζαντινούς ἦταν ὁ βάιλος. Καί γιά νά μὴν ὑπάρχουν ἀμφισβητήσεις ὡς πρὸς τήν πιστότητα τοῦ λόγου τοῦ τελευταίου, ἡ Βενετία ἦταν ὑποχρεωμένη νά τόν δεσμεύει μέ ὄρκο ὅτι θά ἔλεγε τήν ἀλήθεια¹⁴.

11. MIKLOSICH-MÜLLER, ὁ.π., σελ. 13: Συνθήκη Βυζαντιοῦ καί Πίζας τοῦ 1192 (... οἱ διά τήν δουλείαν τοῦ Θεοῦ εἰς τά Ἱεροσόλυμα ἀπερχόμενοι μετὰ τῶν ὑμετέρων ἀνθρώπων πρὸς τό στρατεύεσθαι κατὰ τῶν παγάνων, ἐν τῇ ἀπελεύσει καί τῇ ὑποστροφῇ οὐκ ἐμποδισμὸν τινα ὑποστήσονται, οὐδέ ταραχθῆσονται αὐτοὶ ἢ τὰ πλοῖα ἢ αἱ ἀπαῖται ἢ τὰ στρατιωτικά μηχανήματα, ἃ φέρουσιν, ἀσφαλιζόμενοι περὶ τῶν ὑποδεχομένων αὐτοῦ ἐν τοῖς πλοίοις ἡμῶν ὑμετέρων ἀνθρώπων διά πληροφορίας ἐνόρκου, ὅτι μῆτε ἐχθρῶ τῆς βασιλείας ἡμῶν καί τῆς Ρωμανίας βοήθησιν, μῆτε ἐκείσε κατὰ τῆς βασιλείας ἡμῶν γένωνται).

12. Ἴνα οἱ φέροντες πραγματείας Βενέτικοι, ἐνθα ἀν φέρωσι ταύτας, δεικνύουσιν αὐτάς τοῖς κατὰ τόπους κομμερκίριοις τῆς βασιλείας μου καί μεθ' ὄρκου ἐξασφαλίζονται ὅτι οὐκ ἔχουσιν εἰς τάς πραγματείας αὐτῶν ξένων τινῶν πραγματείας, ἀλλά αἱ πραγματείας ὄλαι εἰσὶ τῶν Βενετικῶν: MIKLOSICH-MÜLLER, ὁ.π., σελ. 80, TAFEL-THOMAS, ὁ.π., σελ. 73, 84. Βλ. JULIAN CHRYSOSTOMIDES, Venetian Commercial Privileges under the Palaeologi, «Studi Veneziani» 12 (1970), σελ. 268-270 καί Δ.Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, Le chrysobulle d'Alexis III Comnène empereur de Trébizonde en faveur des Vénitiens, Paris 1932, σελ. 72.

13. εἰ δέ οὐχ εὐρεθῆ, Ἴνα ποιῆ ὄρκον ὁ μπάιλος ἢ ὁ δικαίφ διδόμιν εἰδῆσιν πανταχοῦ, ἐνθα ἐνι ἡ ἐξουσία τῶν Βενετικῶν, καί εὐρίσκειται τό πρῶμα αὐτοῦ, καί ἱκανῶται ὁ ἀδικηθεὶς: MIKLOSICH-MÜLLER, ὁ.π., σελ. 81, TAFEL-THOMAS, ὁ.π., σελ. 85· πρβλ. ΧΡΥΣΑΣ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ὁ θεσμός τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Βενετοῦ βαβλου (1268-1453), ἐν Ἀθήναις 1970, σελ. 74.

14. MIKLOSICH-MÜLLER, ὁ.π., σελ. 91, TAFEL-THOMAS, ὁ.π., σελ. 142, 330· πρβλ. CHRYSOSTOMIDES, ὁ.π., σελ. 277, ΧΡΥΣΑΣ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Παρατηρήσεις στὸν Θεσμό τῆς

Μολονότι ή όρκοδοσία δέν άποτελοϋσε δικαιοπραξία, ταυτιζόταν, ώστόσο, μέ τήν ύπόσχεση ή χρησίμευε ώς πιστωτικό τής άλήθειας τών λόγων του έκπροσώπου τής Βενετίας. Ρήτρες γιά τήν περίπτωση άθέτησης του όρκου δέν μνημονεύονται στά κείμενα τών βενετοβυζαντινών συνθηκών¹⁵, αλλά έξυπακούοταν ότι ή παραβίαση συνιστοϋσε ώς άδίκημα έπιτορκίας αίτία γιά διάρρηξη τής συμφωνίας. Τό έρώτημα, όμως, είναι, εάν ύπάρξαν περιπτώσεις άθέτησης του όρκου από τήν πλευρά τών Βενετών και ποιά μέτρα έλαβαν οί Βυζαντινοί γιά νά τίς άντιμετωπίσουν.

Συγκρίνοντας τίς βενετοβυζαντινές συνθήκες μέ τά άντίστοιχα κείμενα τών συνθηκών πού συνομολόγησε τό Βυζάντιο μέ άλλες ναυτικές ή έμπορικές πόλεις, τή Γένοβα, τή Φλωρεντία και τή Ραγούζα, διαπιστώνουμε ότι οί πρώτες περικλείουν δύο όρους πού άπουσιάζουν στίς ύπόλοιπες. Οί όροι αυτοί άναφέρονται στόν όρκο πού έδιναν οί Βενετοί έμποροι στους Βυζαντινοϋς ότι τά έμπορεύματα ήταν πράγματι δικά τους και στόν όρκο πού έδινε ό βάιλος στίς άρχές τής Βενετίας ότι θά έλεγε τήν άλήθεια ώς πρός τό θέμα τής άναγνώρισης Βενετών ύπηκόων. 'Η όρολογία πού χρησιμοποιείται στίς πηγές γιά τήν άπόδοση αυτής τής όρκοδοσίας παρουσιάζει ένδιαφέρον. 'Αντί τής συνηθισμένης μνείας του όρου *όμνύω*, *όρκον ποιῶ* και *όρκον ζητῶ* (*iurare* ή *accipere sacramentum*, σύμφωνα μέ τή λατινική μετάφραση)¹⁶, όταν γίνεται άναφορά στόν όρκο τών εμπόρων ή στόν όρκο τών βαίλων ό όρος *όρκος* συνοδεϋεται από τό ρήμα *έξασφαλίζομαι* ή *ένέχομαι* πού σημαίνει κρατοϋμαι, συλλαμβάνομαι, δεσμεϋομαι¹⁷. 'Ο θεσμός δηλ. του όρκου έμφανίζεται έδῶ περισσότερο ένισχυμένος. 'Ο βάιλος λ.χ. είναι *ένοχος έπάνω εις τόν όρκον του* (*tenetur bajulus sub sacramento*)¹⁸, *ό δούξ και τό κουμούνιον τής Βενετίας ένέχονται λαμβάνειν όρκον* (*teneantur auferre sacramentum*)¹⁹, οί έμποροι *μεθ' όρκου έξασφαλίζονται* (*sacramento debeant affirmare*)²⁰. 'Ομως, ή παρουσία του όρκου ώς έγγύηση τής άλήθειας του λόγου από τήν πλευρά τών Βενετών, ένῶ θεωρητικά τουλάχιστον έπρεπε νά κατοχυρώνει τά συμφέροντα τών Βυζαντινών, στήν πράξη φαίνεται πώς έξυπηρετοϋσε τούς ίδιους τούς Βενετούς.

Ο ρ κ ο ς τ ῶ ν έ μ π ὀ ρ ω ν : 'Η ένορκη δήλωση τών Βενετών εμπόρων ότι *οὐκ έχουσιν εις τάς πραγματείας αυτῶν ζένων τινῶν*

βενετικής ύπηκοότητας. Προστατευόμενοι τής Βενετίας στόν λατινοκρατούμενο έλληνικό χῶρο (13ος-15ος α.ι.), «Σύμμεικτα» 4 (1981), σελ. 10, σημ. 4.

15. Έξαιρέση άποτελεί ή συνθήκη του 1265, όπου ό όρκος του αυτοκράτορα δίνεται υπό αίρεση και καθορίζεται ότι ή διάρκεια ισχύος του αυτοκρατορικού όρκου έξαρτάται από τήν τήρηση τών όρων από τήν πλευρά τών Βενετών (βλ. πιο πάνω, σελ. 78 και σημ. 4). Για τό σχετικό μέ τή λύση του όρκου πρόβλημα βλ. ΤΡΩΓΙΑΝΟΥ, δ.π., σελ. 165-167.

16. MIKLOSICH-MÜLLER, δ.π., 77, 80, 81, TAFEL-THOMAS, δ.π., σελ. 79, 83, 89.

17. Βλ. LIDDELL - SCOTT - JONES, λ. ένέχομαι.

18. MIKLOSICH-MÜLLER, δ.π., σελ. 82, TAFEL-THOMAS, δ.π., σελ. 86.

19. MIKLOSICH-MÜLLER, δ.π., σελ. 91, TAFEL-THOMAS, δ.π., σελ. 142.

20. MIKLOSICH-MÜLLER, δ.π., σελ. 80, TAFEL-THOMAS, δ.π., σελ. 84.

πραγματείας, αλλά αἱ πραγματεῖαι ὅλαι εἰσὶ τῶν Βενετῶν²¹ προστάτευε, βέβαια, τοὺς Βυζαντινοὺς ἀπὸ ἐνδεχόμενες καταχρήσεις, ἀλλά, κυρίως, ἐξασφάλιζε τὰ συμφέροντα τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία βρισκόταν σὲ διαρκῆ ἐμπορικὸ συναγωνισμό μὲ τὶς ἄλλες πόλεις τῆς Ἰταλίας. Ἀποβλέποντας στὴν κατοχύρωση τῶν ἐμπορικῶν τῆς προνομίων, ἡ Γαληνοτάτη ὑποχρέωνε τὸ βάιλο νὰ παρέχει ὄρκο στοὺς ἐμπόρους καὶ νὰ τοὺς ἐγγυᾶται τόσο γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν ἐμπορευμάτων τους ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς τιμολόγησής²². Ἀπὸ τὴ στιγμή, λοιπόν, πού καθιστοῦσε ὑπεύθυνο τὸ βάιλο ἀπέναντι στοὺς Βενετοὺς ἐμπόρους, κατόρθωνε νὰ ἐλέγχει ὄχι μόνο τὴ διακίνηση τῶν πραγματειῶν, ἀλλά καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐμπόρους τῆς, οἱ ὁποῖοι εὐλόγο ἦταν νὰ μὴ ρισκοκινδυνεύουν εὐκόλα τὴν παράνομη μεταφορὰ ξένων ἐμπορευμάτων. Ἐπομένως, οἱ Βυζαντινοὶ δὲν εἶχαν λόγο νὰ διαμαρτύρονται γιὰ παραβίαση ὄρκου τῶν Βενετῶν ἐμπόρων. Οἱ βενετικές ἀρχές, ἄλλωστε, φρόντιζαν τοὺς μικροεμπόρους Βυζαντινοὺς, πού δὲν πληρωναν φόρους, νὰ τοὺς ἐμφανίζουν ὡς ὑπηκόους τῆς Βενετικῆς Πολιτείας. Ἄρα, οἱ διαμαρτυρίες τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα δὲν ἀφοροῦσαν στὴν ἀθέτηση τοῦ ὄρκου τῶν Βενετῶν ἐμπόρων, ἀλλά στὴν παράνομη διαδικασία τῆς παραχώρησης τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητας.

Ὁ ρ κ ο ς τ ο ὕ β α ἱ λ ο υ : Στὶς περιπτώσεις πού ὑπῆρχαν ἀμφισβητήσεις ὡς πρὸς τὴ βενετικὴ ὑπηκοότητα (*ἐάν περὶ τινος τῶν ... Βενετῶν ἢ τῶν ὡς Βενετῶν κρατουμένων γενήσεται τις ἀμφιβολία*), ἀρκοῦσε, σύμφωνα μὲ τοὺς ὄρους τῆς συνθήκης, ὁ λόγος τοῦ βαίλου (*πιστευῆται τὸ ρῆμα τοῦ μπαϊούλου*), ὁ ὁποῖος καὶ καθόριζε ποιὸς ἦταν νόμιμα Βενετὸς ὑπῆκοος²³. Γιὰ νὰ εἶναι ἐξασφαλισμένη ἡ ἀξιοπιστία τοῦ βαίλου, ὁ δόγης ἐνέχεται λαμβάνειν ὄρκον ἀπὸ τοὺς μπαϊούλους *ὅτι ὀφείλωσιν λέγειν τὴν ἀλήθειαν τῇ βασιλείᾳ μου*²⁴. Ἀλλά στὴν πραγματικότητα, ὁ ὄρκος αὐτὸς ἐξυπηρετοῦσε περισσότερο τὶς ἀνάγκες τῆς Βενετίας παρά τὰ ἴδια τὰ συμφέροντα τῶν Βυζαντινῶν. Τὸ 1350, ἡ ἀνεξέλεγκτη παραχώρηση τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητας ἀπὸ τὸ βάιλο στοὺς Βυζαντινοὺς, πού ἔσπευδαν νὰ πολιτογραφηθοῦν Βενετοὶ γιὰ ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὶς φορολογικὲς ἐπιβαρύνσεις, εἶχε φτάσει σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε ὁ αὐτοκράτορας ν' ἀναγκαστεῖ νὰ προβεῖ σὲ διαμαρτυρία, ὑπογραμμίζοντας ὅτι ὁ βάιλος, ἐάν μπορούσε, θά χορηγοῦσε τὸ δικαίωμα τοῦ Βενετοῦ πολίτη σὲ ὄλους τοὺς Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινούπολης (*si poterit vult fieri facere omnes Grecos Venetos*)²⁵. Ἡ ἀπάντηση τῆς βενετικῆς συγκλήτου στὰ διαβήματα τοῦ αὐτοκράτορα ἦλθε χλιαρὴ· λυπόταν γιὰ τὶς ἀντικανονικὲς πολιτογραφήσεις πού εἶχαν σημειωθεῖ, ἀλλά τὸ μόνο μέτρο πού μπορούσε νὰ πάρει γιὰ τὸν περιορισμὸ τους ἦταν νὰ

21. Βλ. πρὸς πάνω, σελ. 80 καὶ σημ. 12.

22. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ὁ θεσμὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Βενετοῦ βαίλου, δ.π., σελ. 176 (δουκικὸ γράμμα τοῦ Francesco Foscarini τοῦ ἔτους 1420).

23. Βλ. πρὸς πάνω, σελ. 80 καὶ σημ. 14.

24. Ὁ.π.

25. CHRYSOSTOMIDES, δ.π., σελ. 334.

ὕποχρεώσει τό βάλιο στό μέλλον νά παρουσιάζεται αὐτοπροσώπως καί νά δίνει ὄρκο ὅτι θά ἔλεγε τήν ἀλήθεια (*prestare iuramentum corporaliter*)²⁶. Φυσικά, οἱ παράνομες πολιτογραφήσεις δέν σταμάτησαν. Ἐννέα χρόνια ἀργότερα, τό 1359, στή νέα διαμαρτυρία τοῦ αὐτοκράτορα καί στήν πρότασή του νά ὀριστεῖ διμερῆς ἐπιτροπή μέ μέλη τό βάλιο καί ἕνα Βυζαντινό ἀξιωματοῦχο, γιά νά χειρίζεται τά θέματα πού συνδέονταν μέ τήν παραχώρηση τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητας σέ "Ἕλληνες, ἡ Βενετία ἀπαντᾷ ἀρνητικά καί μέ κάποια δόση ὑπεροψίας. Ὑπενθυμίζει στόν αὐτοκράτορα ὅτι σύμφωνα μέ τούς ὄρους τῆς συνθήκης ἀρκοῦσε ὁ ἔνορκος λόγος τοῦ βαίλου (*verbo sacramentali*), ἐπομένως ἡ διαμαρτυρία ἰσοδυναμοῦσε μέ διατύπωση κατηγορίας ἐναντίον τοῦ ἐκπροσώπου της. Ὁ βαίλος της ἦταν δεσμευμένος μέ ὄρκο, συνεπῶς ἔλεγε τήν ἀλήθεια. Ἐάν παραβίαζε τόν ὄρκο του, τότε ἡ συνθήκη ἔπρεπε νά καταγγελθεῖ ὡς ἄκυρη (*rumpere pacta et treugas*)²⁷. Τό μήνυμα τῆς Γαληνοτάτης ἦταν σαφές: ὁ αὐτοκράτορας ἢ θά παρέβλεπε καί θά δεχόταν τήν κατάσταση, ὅπως αὐτή εἶχε διαμορφωθεῖ, ἢ θά ἔπρεπε νά προχωρήσει στήν ἀκύρωση τῆς συνθήκης.

Ἀπό τήν ἐξέταση τῶν περιπτώσεων αὐτῶν γίνεται, νομίζω, φανερό ὅτι ἡ ὄρκοδοσία τῶν Βενετῶν, πού περιλαμβάνεται ὡς ἐγγυητικός ὄρος στίς βενετοβυζαντινές συνθήκες, ἐπέτρεπε στή Βενετία νά καλύπτει νομικά ὀρισμένες παρατυπίες της, ἐκμεταλλευόμενη τή μειονεκτική θέση τῶν Βυζαντινῶν. Ἡ ἐποχή πού ὁ Βυζαντινός αὐτοκράτορας παρείχε μονομερῶς ὄρκους *φρικώδεις* καί *φρίκης μεστούς*²⁸ καί ἀπειλοῦσε μέ τήν ὀργή καί καταφρόνηση τῆς βασιλείας του (*ira et desdegnatio*, σύμφωνα μέ τό χρυσόβουλλο τοῦ 992)²⁹ ὅποιον θά τολμοῦσε νά ἐναντιωθεῖ στή θέλησή του, εἶχε ὀριστικά περάσει. Μετά τήν τέταρτη σταυροφορία καί ὡς τό τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἀναγκασμένος νά διατηρεῖ φιλικές σχέσεις μέ τούς Βενετούς, ἐπαφιόταν στίς ἔνορκες ἐγγυήσεις τους, γνωρίζοντας ὅτι ἡ δέσμευση αὐτή δέν ἦταν παρά συμβατική καί ὅτι ἀκόμη καί στήν περίπτωση ἀπροκάλυπτης ἀθέτησης τοῦ ὄρκου τους, ἡ βασιλεία του ἦταν ἀνίσχυρη νά διεκδικήσει τά δίκαιά της.

26. Ὡ.π.

27. Ὡ.π., σελ. 338.

28. Michaelis Pselli scripta minora, δ.π., σελ. 331, ΤΡΩΙΑΝΟΥ, δ.π., σελ. 137, σημ. 37, 138, 155.

29. A. PERTUSI, Venezia e Bisanzio nel secolo XI, «La Venezia del Mille», Firenze 1965, σελ. 158.